

Sławomir Godek

O prawie i sądach w guberniach białoruskich w świetle aktów władz rosyjskich z 1772 roku

---

Zeszyty Prawnicze 10/1, 173-190

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

SŁAWOMIR GODEK

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

O PRAWIE I SĄDACH W GUBERNIACH BIAŁORUSKICH W ŚWIETLE AKTÓW WŁADZ ROSYJSKICH Z 1772 ROKU

Jeszcze na długo przez zawarciem formalnych konwencji z Austrią i Prusami w sprawie rozbioru Rzeczypospolitej¹ caryca Katarzyna II zdecydowała o przystąpieniu do działań zmierzających do faktycznego przyłączenia do Cesarstwa części ziem polskich, a w szczególności o zajęciu tych obszarów przez wojska rosyjskie². Stan pertraktacji

---

¹ Traktaty rozbiorowe podpisano w Petersburgu 25 lipca 1772 r. Daty podaje według kalendarza juliańskiego. Por. T. CEGIELSKI, Ł. KĄDZIELA, *Rozbiory Polski 1772-1793-1795*, Warszawa 1990, s. 121 i n.; P.W. STIEGNIJ, *Razdziely Polshi i diplomatija Jekateriny II. 1772. 1793. 1795.*, Moskwa 2002, s. 150.

² O przygotowaniach do aneksji ziem Rzeczypospolitej, jak również o rządach rosyjskich w dzielnicy pierwszopodziałowej por. obszerniej H. Mościcki, *Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi, I: 1772-1800*, Wilno, b.d. [1913], s. 1 i n.; P. ŻUKOWICZ, *Uprawlieniye i sud w zapadnoj Rossii w carstwowanije Jekateriny II*, «Żurnal Ministerstwa Narodnago Proswieszczenija» (dalej «ŻMNP») 1914 (fewral), s. 265 i n.; M. ILJASZEWICZ, *Rasejskaja palityka na zemljach byłaga Bielaruska-Litowskaga gospodarstwa za panawannja Kacjaryny II i Pawły I. (1772-1801)*, Wilnja 1933 (osobna odbitka z «Gadawika Bielaruskaga Nawukowaga Tawarystwa», kn. 1), (reprint, Mensk 1992), ss. 24; J. ANISZCZANKA, *Inkarparacyja Bielarusi w Rasejskuju Imperyju za Kacjarynaju II*, «Spadczina» 3/1996, s. 34 i n. Szczególnie obszernie i wieloaspektowo pierwszą dekadę rządów rosyjskich na ziemiach polskich anektowanych w wyniku pierwszego rozbioru przedstawił U. L. Lehtonen, *Die polnischen Provinzen Russlands unter Katharina II. in den Jahren 1772-1782*, aus dem finnischen Original übersetzt G. Schmidt, Berlin 1907, s. 171 i n.

z politycznymi partnerami w rozbiorowym przedsięwzięciu³ oraz zasięg planowanych zdobyczy terytorialnych, a co za tym idzie także przebieg nowej granicy między Rosją a Rzeczpospolitą, a także posunięcia natury militarnej były przedmiotem obrad Sowieta pri Wysoczajszym Dworze⁴ 16 maja oraz 2 sierpnia 1771 roku⁵. Nakreślony wtedy przez kierującego rosyjską polityką zagraniczną Nikitę Iwanowicza Panina⁶ zakres żądań terytorialnych Cesarstwa wobec Rzeczpospolitej, częściowo nawiązujący do wcześniejszych projektów Zachara Grigoriewicza Czernyszewa⁷ z 1763 roku⁸, znalazł następnie swoje dokładne od-

³ Ostatnio obszernie o tym W. STIEGNIJ, *op. cit.*, s. 63-176.

⁴ Sowiec pri Wysoczajszym Dworze został utworzony w 1768 r. dla rozstrząsania bieżących problemów związanych z trwającą wojną z Turcją. Pierwsze posiedzenie Sowieta odbyło się 4 listopada 1768 r. Por. *Archiw Gosudarstwiennago Sowieta*, I: *Sowiec w carstwowanije Imperatricy Jekateriny II-j (1786-1796 gg.). Protokoły Sowieta w carstwowanije Imperatricy Jekateriny II-j*, cz. 1: *Otdzielenije istoriczeskoje*, Sanktpeterburg 1869, s. 1 i n. Od 1769 r. Sowiec stał się instytucją stałą. Por. ukaz z 17 stycznia 1769 r. – *Imiennyj, dannyj Senatu. – O uczeżdżenii Sowieta pri Wysoczajszym Dworze, na wremja wojny*, Połnoje Sobranije Zakonow Rossijskoj Imperii (dalej PSZ), XVIII, nr 13232, s. 802 oraz wydany tego samego dnia *Nakaz o porjadkie uczeżdżieniomu po nyniesznim wojennym obstojatielstwam Sowieta*, PSZ, XVIII, nr 13233, s. 803. Z czasem zakres spraw, którymi Sowiec się zajmował uległ znacznemu poszerzeniu. Więcej o tej instytucji *Archiw Gosudarstwiennago Sowieta*, I, cz. 1, *cit.*, s. III i n.; I. DE MADARIAGA, *Russia in the Age of Catherine the Great*, New Haven 1981, s. 205 i n.; G.W. WERNADSKIJ, *Oczerk istorii prawa Russkogo Gosudarstwa XVIII-XIX ww. (Pieriod imperii)*, Moskwa 1998 (po izdaniuju Praga 1924), s. 70; A. B. KAMIENSKIJ, *Ot Perta I do Pawła I. Reformy w Rossii XVIII wieka. Opyt celostnogo analiza*, Moskwa 1999, s. 417.

⁵ *Archiw Gosudarstwiennago Sowieta*, I, cz. 1, *cit.*, s. 83 i n., 99 i n.; W. STIEGNIJ, *op. cit.*, s. 140 i n.

⁶ Por. obszerny biogram Nikity Iwanowicza Panina – *Russkij Biograficzeskij Słowar*, XIII, S. Peterburg 1902, s. 189-205.

⁷ Por. biogram Czernyszewa – *Russkij Biograficzeskij Słowar*, XXII, S. Peterburg 1905, s. 313-318.

⁸ Por. *Sekretnyj plan priedstawliennyj gr. Z. Czernyszewym*, «Sbornik Imperatorskago Russkago Istoriczeskago Obszczestwa» 51/1886, *Politiczeskaja pieriepiska Imperatricy Jekateriny II.*, cz. 2: *1763 i 1764 g.*, s. 9-11. Czernyszew planował wykorzystanie bezkrólewia w Polsce w celu zbrojnego zaboru części ziem Rzeczpospolitej o takim zasięgu, który umożliwiłby osadzenie nowej granicy na

zwierciedlenie w późniejszych aktach oficjalnych. Na wspomnianym posiedzeniu w dniu 2 sierpnia 1771 roku Katarzyna podjęła decyzję o zajęciu wyznaczonych ziem bez oglądania się na przeciągające się pertraktacje dyplomatyczne z Prusami i Austrią w sprawie rozbioru Rzeczypospolitej. W kilka miesięcy później – 19 kwietnia 1772 roku na posiedzeniu Sowieta w obecności monarchini i przy jej aktywnym udziale, generał prokurator książę Aleksandr Aleksandrowicz Wiaziemskij⁹ przedstawił projekt podziału nowych nabytków na dwie gubernie oraz zarysował zasady ich organizacji i zarządu¹⁰. Memoriał ten stał się z kolei podstawą opracowanych osobiście przez carycę¹¹, a następnie prezentowanych przez nią na posiedzeniu Sowieta w dniu

---

dogodnych przeszkodach naturalnych tj. na linii dużych rzek. Aneksja objąć miała m. in. całe polskie Inflanty. Warto podnieść, że zgodnie z propozycjami Czernyszewa w Inflantach pozostawić miano dotychczasowe prawo. Por. też U.L. LEHTONEN, *op. cit.*, s. 174 i n., 234 i n.; H. MOŚCICKI, *Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi*, *cit.*, s. 2; P. ŻUKOWICZ, *Uprawlieniye i sud*, «ŻMNP» 1914 (fewral), *cit.*, s. 267; J. ANISZCZANKA, *op. cit.*, s. 34. Zamiar aneksji Inflant (w przypadku konieczności podjęcia interwencji zbrojnej na rzecz rosyjskiego kandydata do tronu polskiego) pojawia się także wyraźnie w punkcie jedenastym instrukcji z 6 listopada 1763 r. dla dyplomatów rosyjskich, działających w Warszawie. Por. *Obszczeye nastawlieniye akreditowanym pri Respublikie Polskoj, naszemu Czrezwyczajnomu i Polnomocznomu Poslu grafu Kejzerlingu i naszemu Polnomocznomu Ministru knjazju Nikolaju Repninu*, «Sbornik Imperatorskago Russkago Istoriceskago Obszczestwa» 51/1886, s. 100. O istnieniu w Rosji wpływowych sił politycznych z generałem Zacharem Czernyszewem na czele, które forsowały koncepcję aneksji części terytorium Rzeczypospolitej por. Z. ZIELIŃSKA, *Pryncypia rosyjskiej polityki zagranicznej w XVIII-wiecznej Europie (epoka popiotrowa)*, [w:] *Rzeczpospolita – Europa XVI-XVIII wiek. Próba konfrontacji*, pod red. M. KOPCZYŃSKIEGO i W. TYGIELSKIEGO, Warszawa 1999, s. 212 i n.

⁹ Por. biogram – *Enciklopediczeskij Słowar*, VII, izdali F.A. BROKGAUZ, I.A. EFRON, S. Peterburg 1892, s. 718-719.

¹⁰ Por. *Archiw Gosudarstwiennago Sowieta*, I: *Sowiet w carstwowanije Imperatricy Jekateriny II-j (1786-1796 gg.)*. *Protokoły Sowieta w carstwowanije Imperatricy Jekateriny II-j*, cz. 2: *Otdzielenije juridiceskoje*, Sanktpeterburg 1869, s. 205 i n.

¹¹ Por. *Czernowyje sobstwiennorucznyje nabroski nakaza i priedpołożenij Jekateriny II ob uprawlieni wnow prisojedzinjonnyimi ot Polszi oblastjami*, «Sbornik Imperatorskago Russkago Istoriceskago Obszczestwa» 13/1874, *Bunagi Imperatricy Jekateriny II, chranjaszczijesja w Gosudarstwiennom Archiwie Ministerstwa Inostrannyh Dziel*, cz. 3, s. 241-248 (papiery cesarzowej opublikowane w tym tomie,

10 maja tego samego roku projektów instrukcji dla gubernatorów¹², którzy mieli stanąć na czele tworzonych guberni¹³. Na tym samym posiedzeniu Katarzyna oznajmiła o swoim zamiarze wyznaczenia na wspomniane funkcje dwóch generał-majorów – Michaiła Nikiticza Kreczetnikowa i Michaiła Wasiljewicza Kachowskiego. Monarchini wyraziła przy tym życzenie ażeby stosowne instrukcje dla desygnowanych gubernatorów zostały im przekazane wraz z reskryptami, nakazującymi zachowanie tajemnicy. W kilka dni później, na kolejnym posiedzeniu w dniu 14 maja, po odczytaniu przygotowanych już reskryptów, cesarzowa rozkazała przesłać je adresatom wraz z wspomnianymi wcześniej instrukcjami. Monarchini ogłosiła jednocześnie, że Kachowskiego desygnuje na gubernatora mohylewskiego, Kreczetnikowa zaś na pskowskiego¹⁴, natomiast 28 maja podpisała stosowne imienne ukazy w tej sprawie¹⁵.

---

a pochodzące z okresu od stycznia 1763 r. do września 1774 r. do druku przygotowywał P. P. Piekarskij, a po jego śmierci prace kontynuował J. Grot).

¹² Por. *Archiw Gosudarstwiennago Sowietu*, I, cz. 2, cit., s. 206 i n.

¹³ U. L. LEHTOEN, *op. cit.*, s. 235 i n., 247 i n.

¹⁴ Por. *Archiw Gosudarstwiennago Sowietu*, I, cz. 2, cit., s. 207.

¹⁵ Por. *Imiennyj, dannyj General-Majorom Kachowskomu i Kreczetnikowu, s priloženijem Nakaza – po kojemu oni dołżny postupat pri isprawlienii dołżnostiej Gubernatorow w prisojediniennyh ot Polshi Guberniach*, PSZ, XIX, nr 13808, s. 507-511. Tekst ukazu opublikowano również w wydawnictwie *Chronologiczeskij ukazatel ukazow i prawitielstwiennyh rasporjaženij po guberniam zapadnoj Rossii, Bielorusсии i Malorossii za 240 let, s 1652 po 1892 god*, s. 102-105. Tekst ukazu tu opublikowany, różni się w drobnych elementach od tego, który zamieszczono w PSZ. Por. też krótką notę o tym ukazie w *Stolietnij pieriod (1772-1872) russkago zakonodatielstwa w wozsojediniennyh ot Polshi guberniach i zakonodatielstwo o jewriech (1649-1876)*, s. 1. Nieco danych biograficznych dotyczących Kreczetnikowa i Kachowskiego podali U.L. LEHTONEN, *op. cit.*, s. 376 i n. oraz H. MOŚCICKI, *Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi*, cit., s. 9 i n. Por. też biogram Kreczetnikowa – *Russkij Biograficzeskij Słowar*, IX, S. Peterburg 1903, s. 430-432. Kreczetnikow pełnił funkcję gubernatora pskowskiego do 1775 r., po czym został gubernatorem twerskim, potem kałuskim, następnie tuskim i jeszcze riazzańskim. Por. też *Pisma k Generалу i Kawaleru Michajlu Nikitczu Kreczetnikowu Grafa Zachara Grigoriewicza Czernyszowa i drugich s 1769 po 1785 god*, «Czenija w Imperatorskom Obszczestwie Istorii i Drewnostiej

Tego samego dnia wydany został osobny akt, mocą którego caryca powołała na stanowisko generał-gubernatora obu nowoutworzonych guberni na okres dwóch lat Zachara G. Czernyszewa¹⁶. Krótki ukaz informował o przyłączeniu do Cesarstwa części ziem polskich, o ich podziale na dwie gubernie, a także o wyznaczeniu Kachowskiego i Kreczetnikowa na gubernatorów. Wraz z aktem, o którym mowa, Czernyszew otrzymał kopie ukazów wystosowanych do obu gubernatorów z przyłączonymi do nich instrukcjami. Imperatorowa polecała mu przystąpić do wykonywania swoich obowiązków według wytyczonego w nich planu natychmiast po ogłoszeniu przyłączenia nowych ziem.

Wspomniane imienne ukazy dla Kachowskiego i Kreczetnikowa, nakazujące adresatom utrzymanie aż do odwołania ścisłej tajemnicy co do ich treści, przede wszystkim informowały o przyłączeniu czę-

---

Rossijskich pri Moskowskom Uniwersitetie» 4/1863, s. 56 i n., 59 i n., gdzie listy Jakowa Siversa z 19 listopada 1775 r. i 14 sierpnia 1776 r. informujące Kreczetnikowa o wyznaczeniu go odpowiednio na nowoutworzone gubernatorstwo twerskie potem na kałuskie. Kachowski kierował gubernią mohylewską do 1778 r.

¹⁶ Por. *Imiennyj, dannyj Generału Grafu Czernyszewu. O poruczenii jemu uprawienija prisojedinionnych k Rossii Polskich Gubernij*, PSZ, XIX, nr 13807, s. 507. Tekst ukazu również w *Chronologiczeskij ukazatiel ukazow*, cit., nr 401, s. 102 (w szczegółach nieistotnych dla treści tekst ten różni się od opublikowanego w PSZ). Sylwetkę Zachara G. Czernyszewa przybliżyli U.L. LEHTONEN, *op. cit.*, s. 366 i n. oraz H. MOŚCICKI, *Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi*, cit., s. 6 i n. Czernyszew pełnił swą funkcję do 1782 r., kiedy zastąpił go Piotr Bogdanowicz Passek. Por. też *Zapiski Igumena Oresta*, [w:] *Archeograficzeskij Sbornik Dokumentow Otnosjaszczichsja k Istorii Siewierozapadnoj Rusi Izdawajemyj pri Uprawlienii Wilenskago Uczebnago Okruga*, II, Wilna 1867, s. LXX i n. (Prilożenie); H. MOŚCICKI, *Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi*, cit., s. 8, 31 i n. Przebieg służby publicznej Czernyszewa zarysowano również w obszernym przypisie do ukazu Katarzyny II do Senatu ze stycznia 1764 r. Por. *Sobstwiennorucznyj ukaz Jekateriny II w senat o prinjatii wnow na służbu grafu Zachara Czernyszewa*, «Sbornik Russkago Istoriczeskago Obszczestwa» 7/1871, *Bumagi Imperatricy Jekateriny II, chranjaszczijesja w Gosudarstwiennom Archiwie Ministerstwa Inostrannyh Dziel. Sobrany i izdany s Wysoczajszago soizwolenija, po priednaczertaniju J.I.W. Gosudarja Nasljednika Cesariewicza, akademikom Piekarskim*, cz. 1, s. 337 i n. Por. też biogram wspomnianego następcy Czernyszewa na generał-gubernatorskim urzędzie – *Russkij Biograficzeskij Słowar*, XIII, S. Peterburg 1902, s. 359-361.

ści ziem polskich do Cesarstwa oraz zawiadamiały o powierzeniu im zarządu nowo tworzonych guberni¹⁷. Ponadto akty te zawierały wezwanie do objęcia komendy nad wojskami rosyjskimi stacjonującymi na anektowanych terytoriach. Istotny punkt ukazów stanowiło skierowane do Kachowskiego i Kreczetnikowa polecenie przystąpienia do zbierania informacji użytecznych dla należytego zarządu nowymi prowincjami. Miały być one pozyskiwane według instrukcji zawartych w przyłączonym do ukazu osobnym akcie („Nakaz, po ktoromu na pierwyj słucaj postupat Gospodam Generałom Majorom Kachowsko-mu i Kreczetnikowu w otrawlenii dołżnosti Gubernatora w Gubernii Pskowskoj i Mogilewskoj”) pod pozorem konieczności wprowadzenia odpowiednich zarządzeń, dotyczących sprawiedliwego i proporcjonalnego rozkładu i wybierania prowiantu oraz furazu dla wojska¹⁸.

Wymieniony „Nakaz” składał się z trzydziestu trzech punktów¹⁹. We wstępnej części aktu zaznaczono, że w dokumencie pominięto celowo przyczyny włączenia części terytoriów Rzeczypospolitej do

---

¹⁷ Wydaje się, że Kreczetnikow otrzymał adresowany do siebie imienny ukaz za pośrednictwem Czernyszewa wraz z listem od niego oraz dodatkowymi dyspozycjami generał-gubernatora umieszczonymi w osobnej kopercie. Wynika to z treści listu Czernyszewa do Kreczetnikowa pisanego z Petersburga 20 czerwca 1772 r. Por. *Pisma k Generalu i Kawaleru Michajłu Nikitieczu Kreczetnikowu*, cit., s. 3-4. Cytowane wydawnictwo stanowi ciekawe źródło do poznania działalności Kreczetnikowa w powierzony mu guberni i rzuca światło na charakter jego współpracy z Czernyszewem.

¹⁸ Takie informacje o nowych guberniach zostały przedstawione przez Czernyszewa na posiedzeniu Sowieta pri Wysoczajszem Dworze już w dniu 10 września 1772 r. Por. *Archiw Gosudarstwiennago Sowieta*, I, cz. 2, cit., s. 207. Por. też uwagi Z. Zielińskiej, *op. cit.*, s. 213 o tym, że w 1767 r. sporządzono w Petersburgu instrukcję, dotyczącą drobiazgowej lustracji ziem polskich objętych wysuniętym przez Czernyszewa w 1763 r. planem aneksji. Lustrację tę rzeczywiście przeprowadzono przy okazji działań wojsk rosyjskich na terytorium Rzeczypospolitej w związku ze sprawą dysydencką w 1767 r. Jak przypuszcza Z. Zielińska operacją kierował Czernyszew.

¹⁹ Główne treści tego dokumentu omówiono w *Stolietnij pieriod*, cit., s. 1 i n. (por. też II, Wilna 1886, s. 395); U.L. LEHTONEN, *op. cit.*, s. 236 i n.; H. MOŚCICKI, *Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi*, cit., s. 2 i n.; P. ŻUKOWICZ, *Uprawlenie i sud*, «ZMNP» 1914 (femral), cit., s. 272; W. KULISIEWICZ, *Trzeci Statut Litewski w dobie porozbiorowej*, «CPH» 44.1-2/1992, s. 73 i n.

Cesarstwa, ponieważ miały być one wyluszczone w osobnym drukowanym „Manifeście”. „Nakaz” zawierał oprócz wyszczególnienia prowincji wchodzących w skład dwóch tworzonych guberni – pskowskiej i mohylewskiej (pkt. 1-5)²⁰ liczne zalecenia odnoszące się do za-

---

²⁰ Według „Nakazu” gubernia pskowska składać się miała z prowincji pskowskiej, wielkołuцьkiej, dźwińskiej, oraz połockiej. Miastem gubernialnym miała być Opoczka. W skład guberni mohylewskiej wejść miały prowincje: mohylewska, orszańska, rohaczewska oraz witebska. Na miasto gubernialne wyznaczono Mohylew. O dokonanie zmian w tej kwestii wnosił Czernyszew, proponując 9 sierpnia 1772 r. na posiedzeniu Sowietu włączenie prowincji witebskiej do guberni pskowskiej. Wniosek ten zaaprobowano. Por. *Archiw Gosudarstwiennago Sowietu*, I, cz. 2, cit., s. 207. Datę 10 sierpnia 1772 r. nosi *Wysoczajsze utwierdżonnyj dokład Generała Grafa Czernyszewa. – O prisojedzinienii mysa ziemi, leżaszczej mieźdu Smolenskoju graniceju i rekoju Dwinoju, s gorodom Witebskom, k Pskowskoju Guberni i o granicach nowych Gubernij*, PSZ, XIX, nr 13848, s. 551-552. Na posiedzeniu Sowietu 10 września tego samego r. generał-prokurator odczytywał „ukaz w senacie” o przyłączeniu do Cesarstwa Rosyjskiego nowych guberni. *Archiw Gosudarstwiennago Sowietu*, I, cz. 2, cit., s. 207. W kilka tygodni później, 23 października 1772 r., wydano ukaz senacki, traktujący o podziale nowych nabytków na dwie gubernie – pskowską i mohylewską (a tych odpowiednio na pięć i cztery prowincje). Zawierał on również opis nowej linii granicznej między Rzeczpospolitą a Rosją. Por. *Senatskij, w sledstwie Imiennych. – O prisojedinenii k Rossijskoju Imperii ot Reczi Pospolitoju Polskoju ziemi i o razdzielenii onych na dwie Guberni: Pskowskoju i Mogilewskoju*, PSZ, XIX, nr 13888, s. 602-603. Wyliczenie inkorporowanych do Rosji ziem oraz opis nowej granicy znajduje się również w „Płakacie” opublikowanym przez Czernyszewa we wrześniu 1772 r., o którym niżej. Por. także akt z 22 lipca 1773 r. o podziale guberni białoruskich na powiaty oraz o utworzeniu komisariatów – *Wysoczajsze utwierdżonnyj dokład Senata. – O razdzielenii Bieloruskich Gubernij na ujezdy i ob uczeżdżenii w onych ujezdach Kommisarstw*, PSZ, XIX, nr 14014, s. 796-800 oraz akt z 18 września 1773 r. – *Traktat mieźdu Rossijeju i Polsceju, – o wozstanowlieni mira mieźdu obieimi Dierżawami, i o prisojedinenii k Rossii niekotorych ot Polszi ziemi*, PSZ, XIX, nr 14042, s. 827-833. W artykule drugim tego ostatniego dokumentu wymieniono ziemie ustapione Rosji przez Rzeczpospolitą oraz zamieszczono ogólny opis nowego przebiegu granicy, tamże s. 830-831. Ten sam akt jako *Traktat mieźdu Nayiaśn. Krolem Imcią y Nayiaśniejszą Rzecząpospolitą Polską y Nayiaśniejszą Imperatorową caleju Rossyi* por. w VL, VIII, Petersburg 1860, wyd. J. OHRYZKO, s. 21-29 (ręczony art. drugi, s. 24-25). Bardzo dokładny przebieg granicy oddaje pochodzący z 4 lipca 1775 r. *Akt razgraniczenija Bieloruskich ziemi, zaključennyj s Korolem Polskim i Reczju Pospolitoju w Hołmicze*, PSZ, XX, nr 14346, s. 177-182. Po wydaniu w 1775 r. przełomowego aktu w postaci *Uczeżdżenija dlja uprawlieni Gubernij*

sad zarządu przyłączonymi ziemiami w wielu sferach. Priorytetowym zadaniem gubernatorów, zobligowanych do działania pod kierunkiem generała gubernatora Czernyszewa (pkt. 7), miało być zapewnienie spokoju i bezpieczeństwa (pkt. 8). Wśród najistotniejszych kwestii poruszonych w „Nakazie” znalazło się również zalecenie zachowania tolerancji religijnej (pkt. 10). Instrukcje dotyczyły ponadto w ogólny sposób wielu różnorodnych problemów z zakresu stosunków kościelnych, miejskich, a także podatkowych, handlowych, gospodarczych czy administracyjnych. Omawiany akt wspominał również o obowiązku złożenia przez mieszkańców przyłączonych ziem przysięgi wierności nowej monarchii. Miało to nastąpić po publikacji zapowiadanego „Manifestu”. Moment jego ogłoszenia zbiec się miał zarazem z chwi-

---

Wsierossijskija Impierii, PSZ, XX, nr 14392, s. 229-304 istotniejsze znaczenie dla podziałów administracyjnych ziem białoruskich miały ukazy z 24 sierpnia 1776 r. – *Imiennyj, dannyj Senatu*. – *Ob otkrytii Połockoj i Pskowskoj Gubernij*, PSZ, XX, nr 14499, s. 408 oraz z 22 marca 1777 r. – *Imiennyj, dannyj Senatu*. – *Ob uczreźdzenii Mogilewskoj Gubernii iz 12, a Połockoj iz 11 ujezdow*, PSZ, XX, nr 14603, s. 514, a także z 10 stycznia 1778 r. – *Imiennyj, dannyj Senatu*. – *Ob uczreźdzenii Mogilewskoj i Połockoj Gubernij*, PSZ, XX, nr 14691, s. 586-587. Temu ostatniemu towarzyszyły dwa akty opatrzone tą samą co on datą, a mianowicie *Wysoczajsze utwierździonnyj sztat Mogilewskago Namiestniczestwa*, PSZ, XX, nr 14692, s. 587 oraz *Wysoczajsze utwierździonnyj sztat Połockago Namiestniczestwa*, PSZ, XX, nr 14693, s. 587. Por. też *Stolietnij pieriod*, I, cit., s. 4 i n., 7 i n.; U.L. LEHTONEN, *op. cit.*, s. 272 i n., 320 i n., 393 i n.; H. MOŚCICKI, *Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi*, cit., s. 1 i n., 12 i n., 25 i n., 29 i n.; P. ŻUKOWICZ, *Uprawlieniye i sud*, «*ŻMNP*» 1914 (fewrał), cit., s. 265 i n.; TENZE, *Uprawlieniye i sud w zapadnoj Rossii w carstwowanije Jekateriny II*, «*ŻMNP*» 1914 (mart), s. 88 i n.; M. ILJASZEWICZ, *op. cit.*, s. 4 i n.; *Gubernii Rossijskoj imperii. Istorija i rukowoditieli. 1708-1917*, pod. red. B.W. GRYZŁOWA, Moskwa 2003, s. 171 i n., 232 i n. Na temat publikacji aktów dotyczących pierwszego rozbioru Rzeczypospolitej por. R. Šmigelskytė, *Pirmojo Respublikos padalijimo dokumentų publikavimas XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje*, [w:] *Lietuvos Metrika: 1991-1996 metų tyrinėjimai*, sudarytojai Z. KIAUPA, A. URBANAVIČIUS, Vilnius 1998, s. 282-292. O problemach związanych z wytyczeniem nowej granicy między Rzeczypospolitą a Rosją por. ostatnio R. ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ, *Abiejų Tautų Respublikos sienos su Rusija demarkavimo problemos 1774-1775 metais*, «*Lietuvos Istorijos Metraštis*» 2/2005, s. 53-68.

łą jawnego objęcia obowiązków przez obu wyznaczonych gubernatorów (pkt. 32 i 33)²¹.

W „Nakazie” ustosunkowywano się także – aczkolwiek również w bardzo ogólny tylko sposób – do niektórych zagadnień natury prawnej w ściślejszym znaczeniu. Ważny z tego względu jest punkt dziewiąty tego aktu. Jego treść jest następująca:

„Wy wsjaczeski staratsja budiete, czto s wstuplienijem nowych Prowincij pod skipert Nasz w onych prieseklis wsjakija ugnietienija, pritiesnienija, niesprawedliwosti, razboi, smiertoubijstwa, a w izsledowanii dzieł mierzkija pytki, obwinjajuszczija winowatago kak newinowatago, i wsjakija surowyja kazni i nakazanija, odnim słowom: My żelajem, czto ne tokmo sii Prowincii siłoju oruzija byli Nam pokoreny, no czto wsje serdca ljudej, w onych żiwuszczich dobrym, porjadocznym, prawosudnym, snizchoditelnym, krotkim i czelowiekoljubiwym uprawleniem Rossijskoj Imperii priswoili, daby oni sami przczinu imeli poczitat ottorżenie swojo ot Anarchii republiki Polskoj za pierwyj szag k ich błagodienstwiju”.

W przytoczonym punkcie kategorycznie zalecono więc gubernatorom podjęcie wszelkich starań „ażeby z chwilą przejścia nowych prowincji pod nasze berło ustał w nich wszelki ucisk i prześladowanie, niesprawiedliwości, rozboje, zabójstwa, ohydne tortury podczas dochodzeń śledczych, dotykające zarówno winnych, jak i niewinnych, oraz wszelkie kaźnie surowe i kary”²².

Cytowany fragment w generalnej swej wymowie stanowi niewątpliwie rozwinięcie podstawowego zalecenia sformułowanego w punkcie

---

²¹ Por. też list Czernyszewa do Kreczetnikowa z Petersburga datowany na 19 sierpnia 1772 r., gdzie następujący fragment: „Kak posle publikowanija plakata, oznaczities Wy uże komandiro m wwiendiennoj wam Gubernii”. *Pisma k Generału i Kawaleru Michajłu Nikiticzu Kreczetnikowu*, cit., s. 7 i n. Na marginesie należy wskazać, że w cytowanej tu korespondencji Czernyszewa i Kreczetnikowa wielokrotnie poruszane są kwestie związane z realizacją poszczególnych dyspozycji zawartych w „Nakazie”. W swoich listach Czernyszew bardzo często wyrażał uznanie Kreczetnikowowi za jego działalność. H. MOŚCICKI, *Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi*, cit., s. 9, uważał, że Kreczetnikow był prawą ręką Czernyszewa.

²² Fragment ten w polskim tłumaczeniu podaje za H. MOŚCICKIM, *Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi*, cit., s. 4.

poprzednim²³. W myśl wskazań zawartych w punkcie ósmym pierwszą troską gubernatorów miało być przecież zapewnienie spokoju i bezpieczeństwa w powierzonych im prowincjach. Działania podejmowane w tej sferze czynić miały ponadto zadość życzeniu monarchini wyrażonemu w tymże punkcie dziewiątym, aby „prowincje te nie tylko zwyciężone były orężem, lecz żeby serca wszystkich mieszkańców pozyskano przez dobre, porządne, sprawiedliwe, pobłażliwe, łagodne i ludzkie rządy rosyjskie” i aby nowi poddani „mieli powody do uznania za pierwszy krok do szczęścia wyrwanie swoje z anarchii Rzeczypospolitej Polskiej”²⁴.

W punkcie dziewiątym zwraca uwagę urywek o dążeniu do położenia kresu „ohydnym torturom” („mierzkija pytki”) oraz „wszelkim kaźniom surowym i karom” („wsjakija surowyja kazni i nakazanja”). Z jednej strony wydaje się, że treść tego fragmentu wykracza poza sens bardzo ogólnej deklaracji o ustaniu ucisku, prześladowań i niesprawiedliwości, czy też wyplenieniu rozbojów i zabójstw, w którą został wpleciony – z drugiej natomiast – wobec bardzo oszczędnej jego redakcji trudno przesądzić o rzeczywistych intencjach monarchini w tym zakresie i istotnym znaczeniu owej zapowiedzi. Nie sposób mianowicie jednoznacznie stwierdzić, czy punkt dziewiąty kategorycznie przesądzał o całkowitym zniesieniu tortur, podobnie jak trudno orzec które to konkretne surowe kaźnie i kary próbował wyeliminować. Wszystko to sprawia, że nie można chyba rozpatrywać go w całkowitym odezwaniu od propagandowej strony poczynań zaleconych gubernatorom, a więc od owego zjednywania serc „łagodnymi i ludzkimi rządami rosyjskimi”²⁵. Ponadto, niełatwo oprzeć się narzucającemu się przy-

---

²³ Wskazuje na to nie tylko treść punktu ósmego, ale i sam sposób jego redakcji: „Pierwoje wasze popieczeniije budiet o sochranienii tiszyny i spokojstwija obszczago i osobiennago w sich Prowincijach, i dla tego”. Dalej dopiero następuje treść punktu dziewiątego. Jeszcze wyraźniej widać to w świetle notat imperatorowej, w których późniejszy punkt ósmy i dziewiąty „Nakazu” stanowią jedną całość. Por. *Czernowyje*, cit., s. 242.

²⁴ Cyt. za H. MOŚCICKI, *Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi*, cit., s. 4.

²⁵ Kwestię tę eksponowano w „Nakazie”. Dostrzegali to U.L. LEHTONEN, *op. cit.*, s. 237. Że była ona istotna i przykładano do niej znaczną wagę świadczy również korespondencja Czernyszewa z Kreczetnikowem.

puszczeniu, że ta ogólnikowość dyspozycji wynikać mogła nie tylko z wstępnego, tymczasowego ich charakteru, ale również z niedostatecznej orientacji rządu rosyjskiego w miejscowych stosunkach, w tym także prawnych²⁶.

Tych ostatnich dotyczyły również inne punkty „Nakazu”. Bardzo istotne znaczenie posiadał w tym kontekście punkt dwunasty.

„Sud i rasprawa wnutriennija tech Prowincij, w licznych dziełach, imiejut proizwoditsja po ich zakonam i obyknowienijam, i ich jazykom, wo wsiech tech słuczajach, koi nie dotrogiwajutsja do własti Naszej”.

Z jego treści wynika, że w przyłączanych prowincjach utrzymano istniejące tam sądy, a także postępowanie sądowe w sprawach prywatnych. Miało być ono dalej prowadzone według dotychczasowego prawa i zwyczajów w języku polskim²⁷. Oznaczało to siłą rzeczy potwierdzenie dalszego obowiązywania przede wszystkim III Statutu litewskie-

---

²⁶ Nie stanowiłoby to zresztą żadnej osobliwości w świetle tego, co o zupełnej ignorancji władz rosyjskich w połowie wieku XVIII co do prawa obowiązującego w Małorosji (a więc prowincji należącej do Cesarstwa od dziesiątek lat) pisał niegdyś I. TELICZENKO, *Oczerk kodyfikacji małorossijskiego prawa do wwiedzienija Swoda Zakonow*, «Kijewskaja Starina» 22 (sentjabr)/1888, s. 415 i n., 418 i n., «Kijewskaja Starina» 23 (oktjabr)/1888, s. 40 i n.

²⁷ Na marginesie kwestii zachowania języka polskiego w sądach warto jeszcze odnieść się do punktu trzydziestego pierwszego „Nakazu”: „Dzieła wy imiejecie proizwodzit na Rossijskom jazykie, to jest wsje izdawajemyje ot was, kakogo by zwanija ni byli, prigowory, reszenii ili powielenii, prisowokupljaja k tomu pierewody, gdzie onyje nużny budut i pripieczatywaja ich Gubernskoju pieczatju”. Punkt ten zatem zawierał dyspozycję, zgodnie z którą gubernatorzy mieli w zakresie swego urzędowania posługiwać się językiem rosyjskim i stosować go we wszystkich wydawanych przez siebie aktach bez względu na ich rodzaj, a więc w wyrokach, decyzjach czy rozkazach. „Nakaz” zezwalał na przyłączanie do tych aktów, tam gdzie byłoby to konieczne, polskich tłumaczeń uwierzytelnionych pieczęcią gubernialną. Na etacie tworzonej Kancelarii Gubernialnej mieli znaleźć się m. in. tłumacze (por. pkt. 29 „Nakazu”). Jak wynika z listu Czernyszewa do Kreczetnikowa z 8 sierpnia 1772 r. pisanego z Petersburga ich pozyskanie nie było sprawą łatwą. Czernyszew we wspomnianym liście nadmieniał z zakłopotaniem: „Polskich pierewodczikow rad by ja Wam dat, no ja sam jeszcze nikogo nie imieju”. Por. *Pisma k Generału i Kawaleru Michajłu Nikiticzu Kreczetnikowu*, cit., s. 5.

go – niewątpliwie najistotniejszego źródła prawa na tych obszarach, a oprócz tego konstytucji sejmowych, rezolucji Rady Nieustającej, przepisów prawa magdeburgskiego, a także zwyczajów lokalnych i innych źródeł²⁸. Ten sam punkt natomiast – jak się wydaje – wykluczał stosowanie dawnego prawa w sferze publicznoprawnej. Wynika to ze wspomnianej wyraźnej deklaracji o utrzymaniu go w sprawach prywatnych („w licznych dziełach”), a także z zastrzeżenia uczynionego w ostatnich słowach punktu, że prawo to znajdzie zastosowanie we wszystkich sprawach „koi nie dotrogiwajutsja do własti Naszej”²⁹.

---

²⁸ Por. *Obzrienije istoriczeskich swiedenii o sostawlienii Swoda miestnych zakonow Zapadnych gubernii*, izdali M.J. PERGAMENT i A.E. NOLDE, S.-Peterburg 1910, s. 31; U.L. LEHTONEN, *op. cit.*, s. 239, 250 i n., 280 i n. Por. też A.E. NOLDE, *Oczerki po istorii kodyfikacji miestnych graždanskich zakonow pri grafie Speranskom*, wypusk I, *Popytka kodyfikacji litowsko-polskiego prawa*, S.-Peterburg 1906, s. 19 i n., gdzie autor wyraził przekonanie, że Katarzyna II, potwierdzając wcielaniem do Cesarstwa prowincjom polskim ich dotychczasowe prawa, nie zatrzymywała się na bliższym rozpatrzeniu ich treści. Nolde wyraził przy tym wątpliwość, czy ktokolwiek z prawników – teoretyków i praktyków, byłby wtedy w stanie udzielić pełnej i ścisłej odpowiedzi na pytanie, jakie prawa na tych ziemiach obowiązywały. Por. też pogląd A. KOROBOWICZA i W. WITKOWSKIEGO, *Uwagi o sądownictwie i prawie sądowym w „guberniach zachodnich” Cesarstwa Rosyjskiego w XIX wieku*, [w:] *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie – Idee – Prawo*, pod red. A. LITYŃSKIEGO i P. FIEDORCZYKA, Białystok 2003, s. 67; tychże, *Prawo i sądy na zabranych wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XIX w.*, «CPH» 55.1/2003, s. 68 o tym, że zarówno Katarzyna II, jak i jej następca Paweł I, udzielając sankcji III Statutowi, czynili to bez zagłębiania się w problem charakteru oraz treści tego prawa. Nieco inaczej J. ANISZCZANKA, *op. cit.*, s. 42, który wskazuje, że władze rosyjskie za panowania Katarzyny uniknęły jednoznacznego, oficjalnego uznania Statutu za jedno ze źródeł prawa, mimo początkowych deklaracji o nienaruszalności dotychczasowych praw.

²⁹ Jeden z wariantów tego punktu zawarty we własnoręcznych szkicach carycy zawiera nieco odmienne sformułowanie (poza innymi różnicami), a mianowicie „wo wsjem tom, szto ne protiwno rossijskoj własti”. Drugi wariant punktu jest już niemal identyczny z tym, który ostatecznie znalazł się w „Nakazie”. Por. *Czernowijje*, *cit.*, s. 242, 245.

Kolejne dwa punkty „Nakazu” wydają się pozostawać w bliskim związku z punktem dwunastym i zawierać wyjątki od wskazanych w nim reguł³⁰. Punkt trzynasty głosi bowiem, iż:

„Dzieła że, naruszajuszczija spokojstiwie i tiszinu grażdan, da budut wiedomy nie w inych miestach, kak w tech, koi ot własti wierchownoy na to ustrojeny”³¹.

Oznacza to, że sprawy o naruszenie spokoju i bezpieczeństwa mieszkańców miały być wyodrębnione i przekazane do właściwości organów ustanowionych przez władzę najwyższą. Niestety, dokument nic więcej nie mówi o tej ważnej kwestii.

W punkcie czternastym odniesiono się natomiast do kwestii apelacji od wyroków sądów niższych.

„Apelljacji iz niższych Sudow, koi byli w wysznije Sudy, podwłastnyje respublikie ili koronie Polskoj, nynie pierieniesutsja w Rossijskija prawicielstwa po porjadku, kuda kakija dzieła nadlieżat”.

Z tej zdawkowej i nieco enigmatycznej wypowiedzi wywnioskować można jedynie zapowiedź przekazania apelacji z niższych sądów do właściwości odpowiednich (choć nie wskazano jakich) władz rosyjskich³².

---

³⁰ Wynika to również z pierwotnej ich redakcji przygotowanej przez imperatorową. Por. *Czernowyye*, cit., s. 245.

³¹ W początkowej redakcji zakończenie tego punktu przyjęło nieco inną formę: „koi ot własti wierchownoy zawisjat i jeju ustrojeny”. Por. *Czernowyye*, cit., s. 245.

³² Jak wynika z listu Czernyszewa do Kreczetnikowa z 21 listopada 1772 r. pisanego z Petersburga apelacje takie trafiały początkowo do urzędów gubernialnych. Czernyszew z wyraźną satysfakcją pisał do Kreczetnikowa: „O skorom reszenii wstąpiwshago w Gubernskuju Kancelariju apelcionnago dzieła, usmatriwaju ja s osobliwym udowolstwem i uwierien, szto Wy, konieczno, niczego tego ne upustitie, szto nowym Jeja Imperatorskago Wieliczesstwa poddanym możet dokazat priewoschodstwo nynesznjago ich pred prežnim prawlienija i priłagajemago k blagodenstwiju ich staranija”. Por. *Pisma k Generatu i Kawaleru Michajłu Nikiticzu Kreczetnikowu*, cit., s. 16. Por. też następujące dokumenty, które regulowały kwestie organizacji poszczególnych kancelarii: akt z 18 września 1772 r. – *Wysoczajsze utwierdżionnyj dokład Bielorussskago General-Gubernatora, s priloženijem szтата Gubernskoj Kanceljarii Pskowskoj i Mogilewskoj Gubernij*, PSZ, XIX, nr 13866, s. 573, akt z 9 października 1772 r. – *Wysoczajsze utwierdżionnyj dokład Bielorussskago*

„Nakaz” decydował również o pozostawieniu miast przy ich dotychczasowych prawach i przywilejach i nie zamykał drogi do ubiegania się o ich potwierdzenie przez monarchię³³.

Wszystkie poruszone powyżej kwestie znalazły się w Nakazie bez istotniejszych zmian w stosunku do wstępnych opracowań przygotowanych własnoręcznie przez cesarzową, o których wspomniano wcześniej³⁴.

O dalszych losach sądów i prawa na ziemiach wcielonych do Cesarstwa Rosyjskiego niewiele mówił doniosły akt z 16 sierpnia 1772 roku w postaci imiennego ukazu wydanego dla Czernyszewa³⁵. W punkcie szóstym tego dokumentu zalecano:

---

*General-Gubernatora Grafa Czernyszewa. – O naznaczeniu Prowincjalnych gorodow i sztata Prowincjalnych Kancelarij w Pskowskiej i Mogilewskiej Gubernijach, PSZ, XIX, nr 13879, s. 584-585 oraz znacznie późniejszy ukaz z 3 marca 1783 r. – Imiennyj dannyj General-Prokuroru – O sztatie Kancelarii pri Bieloruskom General-Gubernatorie, PSZ, XXI, nr 15677, s. 874. Jak podawał H. Mościcki, Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi, cit., s. 24 urzędy gubernialne i prowincjonalne zorganizowano w ciągu września i października 1772 r. Kancelaria gubernialna według tego autora składała się z 247 osób, natomiast obsadę urzędu prowincjonalnego (było ich osiem) stanowił personel liczący 77 osób. Mościcki zwrócił uwagę na znaczne liczebne rozbudowanie personelu zatrudnionego w wymienionych urzędach oraz bardzo wysokie koszty utrzymania kancelarii gubernialnych na ziemiach białoruskich. Były one niewspółmiernie duże w stosunku do tych, które ponoszono z tej racji w guberniach wewnętrznych. Zdaniem Mościckiego służyć to miało nie tyle szczególnej dbałości o interesy mieszkańców, ile stworzeniu warunków dla możliwie szybkiej unifikacji Białorusi z Rosją. Por. też *Stolietnij pieriod*, cit., s. 5, 9 i n.; U.L. LEHTONEN, *op. cit.*, s. 274 i n.; J. ANISZCZANKA, *op. cit.*, s. 40 i n.*

³³ W punkcie osiemnastym instruowano generał-gubernatorów: „Goroda ostawtie na ich prawach i priwillegiach na pierwyj słuczaj, i każdemu iz nich nie priepjatstwujię prosit u Nas o podtwierżdienii sich”.

³⁴ Por. *Czernowyye*, cit., s. 242-243, 245-247.

³⁵ Akt ten przygotował i przedstawił na posiedzeniu Sowietu pri Wysoczajszem Dworcie (13 sierpnia 1772 r.) Panin. Treść tego reskryptu, jak również dołączonego do niego „Płakatu”, została na tym samym posiedzeniu zaaprobowana przez carycę. Por. *Archiw Gosudarstwiennago Sowietu*, I, cz. 1, cit., s. 190. Por. ukaz dla Czernyszewa i wspomniany „Płakat” – *Imiennyj, dannyj Bieloruskomu General-Gubernatoru, Grafu Czernyszewu. – O prinjatii pod Rossijskiju Dzierżawu ustupliennyh ot Polszi Prowincij; o naznaczeniu žiteljam sroka dlja prinjatija prisjagi; o postanowlieni*

„Sud i rasprawu wieliet do wriemieni proizwodit w nastojaszczich sudiebnych miestach po tamosznim prawam i obyczajam, no Naszim uże imieniem i własztiju”³⁶.

Akt ten zatem tymczasowo³⁷ nie zmieniał niczego w dotychczasowym ustroju sądów, jak również nie modyfikował stosowanej dotąd procedury, ale potwierdzał dalsze obowiązywanie dotychczasowych praw i obyczajów. Jediną odmianę jaką wprowadzał stanowił obowiązek orzekania w imieniu imperatorowej.

Podobnie rzecz rozstrzygał dołączony do ukazu „Płakat”, który z woli monarchini miał zostać opublikowany przez Czernyszewa³⁸.

---

stolbow na nowych granicach; o sborie w kaznu wsiech publicznych dochodow, i o proizwożdzenii suda i rasprawy w nastojaszczich sudiebnych miestach po tamosznim prawam i obyczajam, PSZ, XIX, nr 13850, s. 553-559. Por. też *Stolietnij pieriod*, I, cit., s. 4.

³⁶ PSZ, XIX, nr 13850, s. 554. Por. też *Obozrienije*, cit., s. 31; U.L. LEHTONEN, *op. cit.*, s. 239, 250 i n., 280 i n. Poza tym reskrypt dla Czernyszewa, powołujący się na wcześniej wydany akt, mocą którego został on mianowany generał-gubernatorem ziem „przyłączonych” od Polski oraz na podpisaną właśnie tajną konwencję z wiedeńskim i berlińskim dworem, zawierał jeszcze kilka innych dyspozycji. Przede wszystkim nakazywał Czernyszzewowi „wzjat w dziejstwitielnoje Nasze władzienie wsje pod Rossijskij Skipiert naznaczennyja miasta i ziemli”, co wiązało się z odpowiednią dyslokacją wojsk. Miało to nastąpić między 1 a 7 września. Ponadto dokument nakazywał Czernyszzewowi bezzwłoczne opublikowanie we własnym imieniu „Płakatu”, a następnie jego dokładne wypełnienie. Oprócz tego akt zawierał dyspozycje dotyczące wyznaczenia terminu złożenia przysięgi wierności monarchini przez mieszkańców wcielonych ziem, obwiedzenia nowych granic słupami granicznymi, zbierania publicznych dochodów do skarbu oraz określenia momentu przystąpienia do organizacji dwóch nowych guberni. Akt potwierdzał aktualność wcześniejszej instrukcji odnoszącej się do zasad zarządu powierzonymi Czernyszzewowi prowincjami.

³⁷ Warto zwrócić uwagę na zastrzeżenie „do wriemieni?”, a zatem do czasu. Okoliczność tę akcentował niegdyś B. WINIARSKI, *Ustrój polityczny ziem polskich w XIX wieku*, Poznań 1923, s. 42 i n., 45, którego zdaniem przyrzeczenia władz rosyjskich w sprawie zachowania polskich sądów, praw i zwyczajów doznawały dotkliwych ograniczeń przez zastrzeżenie, że mają być zachowane jedynie do czasu i tylko w zakresie prawa prywatnego.

³⁸ PSZ, XIX, nr 13850, s. 554-556.

Akt ten rzeczywiście ogłoszony w pierwszej połowie września 1772 roku³⁹ rozporządzał:

„Sud i rasprawa da budut prodołżajemy w nastojaszczich ich miastach imieniem i włastiju Jeja Imperatorskago Wieliczestwa, s nabljudzieniem strożajszego prawosudija”⁴⁰.

Fragment ten w oryginalnym druku w języku polskim brzmi następująco:

„Sądy y rozpraw (y w dawnych mie) yscach aby się odprawowali pod Imieniem y Wła (dżq Iey) Imperatorskiej Mosci z przestrzeganiem jak nayscisleyszy sprawiedliwosci”⁴¹.

---

³⁹ W wersji polskiej tego aktu znajduje się następujący fragment: „Ten Płakat po wszystkich Cierkwiach y kościołach piątego dnia niniejszego Wrzesnia ma byc wyczytany, do Xiąg grodzkich wpisany, y w należytych mieyscach przybity dla wiadomosci wszystkich”. Tekst rosyjski podany w PSZ nie wskazuje dnia, w którym ma zostać opublikowany, zostawiając wolne miejsce w odnośnym wierszu. PSZ, XIX, nr 13850, s. 556. Fragment „Płakatu” w języku polskim cytuję za H. Mościckim, *Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi*, cit., s. 15. „Płakat” w wersji polskiej opublikował również H. Mościcki, *Dzieje porozbiorowe Polski w aktach i dokumentach*, I: *Od rozbiórów do Księstwa Warszawskiego 1772-1807*, Warszawa, b.d. [1923], s. 25-27. Autor ten nazwał rozpatrywany akt „pierwszą odezwą rządu rosyjskiego do mieszkańców kraju przyłączonego do cesarstwa”, *Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi*, cit., s. 11. Mościcki przedrukował dokument w całości na podstawie druku oryginalnego w języku polskim, zachowując wiernie jego styl i pisownię oraz uzupełniając uszkodzony tekst (wyróżniony kursywą) w oparciu o współcześnie ogłoszony tekst rosyjski „Płakatu”. Por. *Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi*, cit., s. 11-15. O przygotowaniach do publikacji tego dokumentu w obu białoruskich guberniach równocześnie, jak również o zadowoleniu Czernyszewa ze sposobu wykonania tego przedsięwzięcia przez Kreczetnikowa por. listy Czernyszewa do Kreczetnikowa z Petersburga z 8 sierpnia oraz 15 września 1772 r. *Pisma k Generału i Kawaleru Michajlu Nikitczu Kreczetnikowu*, cit., s. 5, 40. Na posiedzeniu Sowietu pri Wysoczajsem Dworie w dniu 13 września 1772 r. czytano raport Kreczetnikowa nadesłany z Połocka o opublikowaniu „Płakatu” „wo wszech poruczennych uprawlieniju jego ziemljach”. Por. *Archiw Gosudarstwienago Sowietu*, I, cz. 2, cit., s. 208. O okolicznościach opublikowania „Płakatu” oraz jego treści por. też U.L. LEHTONEN, *op. cit.*, s. 249 i n., 256 i n.; *Stoletnij pieriod*, I, cit., s. 4 i n., II, cit., s. 397.

⁴⁰ PSZ, XIX, nr 13850, s. 555.

⁴¹ Cytuję za H. Mościckim, *Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi*, cit., s. 14.

Oznaczało to utrzymanie dotychczasowego stanu z tą różnicą, że sądy orzekać miały w imieniu imperatorowej. Istotne zmiany w tej materii przyniósł dopiero rok 1773.

THE LAW AND COURTS IN THE BELARUSIAN GOVERNORATES AS
THEY RELATE TO THE ACTS OF THE RUSSIAN AUTHORITIES OF 1772

Summary

Long before entering into the convention with Austria and Prussia on the partition of the Commonwealth, Catherine II had decided to take action which would lead to the addition in practice of some of the Polish lands to the Empire. The matter of the range of Russian territorial gains and their future organisation was often the subject of discussion during the proceedings of the Soviet pri Vysochayshem Dvorye. In spring 1772 the annexed Polish lands were already to be divided into two governorates – Mogilev and Pskov – headed by governors in the shape of Generals M.V. Kahovski and M.N. Krechetnikov respectively. The entirety of the annexed lands was placed in the care of Governor-General Z.G. Chernyshev. The nomination proclamations issued for the governors on 28th May 1772 were accompanied by the “Nakaz”. This act was of the form of instructions defining the rules for the temporary administration of the annexed provinces, in which an array of detailed questions were dealt with. The document also made reference, albeit fleeting, to issues of a legal nature in the stricter sense. The act abolished torture and severe punishments. The “Nakaz” also maintained the previous courts and judicial proceedings in their previous form, but only in private cases. It excluded crimes infringing citizens’ safety from the courts’ remit, but did not give precise indications on which institutions would take over jurisdiction in these matters. Furthermore, in accordance with the depositions of this act, appeals to lower courts were to be directed to the appropriate – although it did not indicate which – Russian authorities.

The previous judicial system and form of court procedure was also confirmed by the proclamation of August 1772 issued for Chernyshev, and also added the “Plakat” to that act. The “Plakat” recommended that courts issue sentences in the name of the emperor.